

σο το πνεύμα του επηρέασε την εποχή του; (110). Ο συγγραφέας δίνει έμφαση στην επίδραση που η σκέψη του Spengler είχε πάνω στον Wittgenstein (115-9), τονίζοντας την απέχθεια και των δύο για το σύγχρονο δυτικό πολιτισμό και τον απέραντο θαυμασμό και τη νοσταλγία τους για το μεγαλειώδη πολιτισμό της Δύσης που χάθηκε στο παρελθόν (116). Το υλικό που ο Wright χρησιμοποιεί για την υποστήριξη των απόψεών του αντλείται σχεδόν κατ' αποκλειστικότητα από τις *Vermischte Bemerkungen (Culture and Value* σύμφωνα με την αγγλική απόδοση).

ΔΡ ΚΩΣΤΗΣ Μ. ΚΩΒΑΙΟΣ

Νικόλαος Μπερντιάεφ: *Δοκίμιο έσχατολογικής μεταφυσικής*. Εισαγωγή, μετάφραση, σχόλια Χρήστου Μαλεβίτση. Έκδ. Imago, Σειρά Ε', Στοχασμός/4, Αθήνα 1984, 417 σελίδες.

Είναι αλήθεια πώς ο Μπερντιάεφ διαβάστηκε και διαβάζεται πολύ στην Ελλάδα, αν λάβουμε υπόψη μας πώς μεγάλοι ευρωπαίοι στοχαστές μās είναι έντελως άγνωστοι ή ελάχιστα γνωστοί.

Τό *Δοκίμιο έσχατολογικής μεταφυσικής* χωρίζεται σε τέσσερα μέρη και σε αρκετά κεφάλαια και παραγράφους.

Τό πρώτο μέρος αναφέρεται στό πρόβλημα τής γνώσης και τής αντικειμενοποίησης (σελ. 43-167), τό Δεύτερο στό πρόβλημα του όντος και τής ύπαρξης (σελ. 171-236), τό Τρίτο στό όν και στή δημιουργικότητα (τό μυστήριο τής νέωσης, σελ. 241-317), ενώ στό Τέταρτο μέρος, ό συγγραφέας εξετάζει τό πρόβλημα τής ιστορίας και τής έσχατολογίας (σελ. 321-400).

Η σκέψη του Μπερντιάεφ είναι όρμητική, αϋθόρμητη και βαθιά περιπλανητική. Άγκαλιάζει τή σύνολη ιστορία τής φιλοσοφίας και τής μυστικής, χωρίς νά άποκρούει ταυτόχρονα τίς άναγνώσεις «άπό δεύτερο χέρι». Στο *Δοκίμιο έσχατολογικής μεταφυσικής* διαπιστώνουμε τήν άνετη εϋχέρεια του στοχαστή νά διαλέγεται άνετα μέ τούς σχολαστικούς, τούς έγγελιανούς, τούς καντιανούς, τούς περσοναλιστές, τούς μυστικούς, καθώς και μέ όρισμένους αρχαίους Έλληνες φιλοσόφους. Υπάρχουν βέβαια πληθωρικές άναφορές και κουραστικές κάποτε έπαναλήψεις, όι όποιες υπενθυμίζουν γνωστές διαπιστώσεις και χιλιοειπωμένα πράγματα. Όρισμένες όμως κύριες άπόψεις δικαιώνουν τό Μπερντιάεφ σε στοχαστή μέ μεγάλο κύρος και φωτίζουν τήν προσωπική του συμβολή στή διαλεύκανση κάποιων φιλοσοφικών άληθειών.

Η γνώση συνδέεται άμεσα μέ τήν προσωπική άμεσότητα του ύποκειμένου, σε σημείο που κάθε όντολογισμός καθιστά τή σκέψη νατουραλιστική και άπροσωποποιημένη: «Η γνώση μπορεί νά νοηθεί όχι ως έξάρτηση άπό τό αντικείμενο, αλλά ή καθολικοποίηση του ύποκειμένου, ως ή ανακάλυψη ενός καθόλου (μιās κοσμικής όλότητας) μέσα στό ύποκείμενο». (σελ. 118). Τό καθόλου αναφέρεται στήν άμεσότητα τής κατάληψης, ή όποία δέ δεσμεύει τή γνωστική συνείδηση μέ τό βάρος των αντικειμενικών κατηγοριών, μέ τό ένδυμα δηλαδή τής γνώσης. Έτσι, ή γνώση είναι ύποκειμενική κατάσταση, χωρίς νά οδηγεί στόν ύποκειμενισμό, πνευματικός δυναμισμός ό όποιος άποκαλύπτει τήν άρχή τής έλευθερίας.

Σ' αυτό τό σημείο ό Μπερντιάεφ έπικαλείται κατά πρωτότυπο τρόπο τόν Kant και τή φιλοσοφία του, όμολογώντας ταυτόχρονα πώς τό έργο του R. Kroner: *Von Kant bis Hegel* τόν ώφέλησε πολύ στήν κατανόηση του γερμανικού ιδεαλισμού. Πολλοί πιστεύουμε πώς ό Kant είναι άντιμεταφυσικός, άφου προσδιόρισε περιοριστικά τόν όρθό λόγο, άφου άποκάλυψε τούς «παράλογισμούς» του, τίς «άντινομίες» του. «³Ηταν ό μεταφυσικός τής έλευθερίας, άκόμη δέ, θά λέγαμε, ό μόνος μεταφυσικός τής έλευθερίας, και άπό αυτή τήν άποψη, ή προσπάθειά μου νά αναπτύξω τή δική μου μεταφυσική τής έλευθερίας θά ξεκινήσει άπό τόν Κάντ» (σελ. 50).

Ἡ ἰδιότυπη αὐτὴ θεώρηση τῆς φιλοσοφίας τοῦ Kant περιέχει στοιχεῖα ἀλήθειας, χωρὶς ὁμως νὰ ἐκφράζει τὴ φορά τῆς σκέψης τοῦ μεγάλου Γερμανοῦ φιλοσόφου. Ὁ Μπερντιέφ συμφωνεῖ ἐπιπλέον μὲ τὶς προσπάθειες τῆς *Κριτικῆς τοῦ καθαροῦ λόγου* κατάρριψης τῶν ἀποδείξεων ὑπαρξης τοῦ Θεοῦ, γιὰ νὰ προσθέσει πὼς ὁ μεταφυσικός νατουραλισμός, ὁ ὁποῖος θεωρεῖ τὸ πνεῦμα ὡς φύση καὶ οὐσία, εἶναι στατικός ὄντολογισμός (σελ. 204).

Εἶναι φανερό πὼς, κατὰ τὸν Μπερντιέφ, ἡ δυτικὴ φιλοσοφικὴ παράδοση ὑπερτόνισε τὶς οὐσίες (essentialisme), ἐξαντικειμενίκευσε τὴν ὑπαρξιακὴ ἀμεσότητα τῆς ὑπαρξης, γιὰ νὰ παρασυρθεῖ στὰ διάφορα συστήματα, τὰ ὁποῖα καταργοῦν σχεδὸν τὴν ἐλευθερία καὶ τὴ δημιουργικότητα.

Ἡ συμβολὴ τοῦ Ρώσου φιλοσόφου δὲν ἐγκτεται τόσο στὴν κριτικὴ τῆς δυτικῆς κλασικῆς φιλοσοφικῆς παράδοσης, ὅσο στίς θέσεις τὶς ὁποῖες προτείνει καὶ ἰδίως στίς ἔννοιες τῆς ἐλευθερίας καὶ τῆς δημιουργικότητας. Ἐν «ἡ ἀναγνώριση τοῦ ὄντος ὡς τοῦ ὑψιστοῦ ἀγαθοῦ καὶ τῆς ὑψιστῆς ἀξίας σημαίνει τὴν προτεραιότητα τοῦ γενικοῦ ἔναντι αὐτοῦ πού εἶναι ἀτομικό, καὶ τούτῃ εἶναι ἡ φιλοσοφία τῶν καθολικῶν ἐνοιῶν» (σελ. 180), δὲν ὑπάρχει ἄλλος δρόμος παρά ἡ ἔξοδος ἀπ' αὐτὴ τὴ φιλοσοφικὴ μέθοδο: «Ἡ κατανοοῦσα συνείδηση πρέπει νὰ βγεῖ ἀπὸ τὸν κλειστό κύκλο τοῦ ἑαυτοῦ της, ὄχι πρὸς τὸ ἀντικειμενικό, ἀλλὰ πρὸς τὸ ὑπερ-υποκειμενικό. Τοῦτο δὲν εἶναι ἀντικειμενοποίηση, ἀλλὰ πράξη ὑπερβάσεως (σελ. 137).

Οἱ λίγες ἀναφορὲς πού προηγοῦνται προσανατολίζουσι πρὸς μιὰ ριζικὴ ἀναθεώρηση τῶν ἐνοιῶν τῆς ὑπαρξης, τῆς δημιουργικῆς ἐλευθερίας καὶ τῆς γνώσης. Στὸ περαιτέρω προχώρημά του ὁ Μπερντιέφ βοηθεῖται προσφεύγοντας στοὺς μυστικούς, στοὺς γνωστικούς καὶ στὴν παράδοση τῆς ρωσικῆς θρησκευτικῆς φιλοσοφίας. Κατορθώνει ὁμως νὰ ἀντιτάξει ἕναν ἄλλο φιλοσοφικὸ κόσμο;

Εἶναι πρῶτα πρῶτα ἀδιανόητη ἡ δημιουργία φιλοσοφικοῦ συστήματος μὲ τὶς παραπάνω ὑποκειμενικὲς προϋποθέσεις. Πρόκειται περισσότερο γιὰ φιλοσοφικὴ ἐπιλογὴ ὀρισμένων ἀρχῶν ζωῆς, ἡ ὁποία ὑποστηρίζεται σὲ θρησκευτικὲς πεποιθήσεις τοῦ συγγραφέα καὶ ἰδιαίτερα στὴ μυστικίζουσα παράδοση τῆς ρωσικῆς ὀρθοδοξίας, μιὰ παράδοση τὴν ὁποία ὁ στοχαστὴς ἐκλαμβάνει δυναμικά. Στὸ *Δοκίμιο ἐσχατολογικῆς μεταφυσικῆς* ὁ Μπερντιέφ μᾶς λέει καθαρά πὼς ἡ ἐσχατολογικὴ μεταφυσικὴ δὲν εἶναι οὔτε ὄντολογία, οὔτε ἀντικειμενοποιημένος (ἐξαντικειμενευμένος θὰ ἴλεγα) λόγος.

Ἔτσι προβάλλει τὸ μυστήριο τῆς νέωσης: «Ἡ πραγματικὴ νέωση, πού δὲν εἶναι ἀπλῶς ἀναδιανομὴ τῶν μερῶν τοῦ κόσμου... βγαίνει ἀπὸ τὴν ἐλευθερία, ἀπὸ αὐτὸ πού θεωροῦμε ὡς «μὴ-ὄν», σὲ σχέσῃ μὲ τὸ «Ὄν» αὐτῆς τῆς κοσμικῆς ἐποχῆς, καὶ ἔτσι λέμε πὼς τὸ μυστήριο τῆς νέωσης δὲν εἶναι μυστήριο τοῦ ὄντος. Εἶναι μυστήριο τῆς ἐλευθερίας, πού δὲν μπορεῖ νὰ προκύψει ἀπὸ τὸ ὄν» (σελ. 280). Ἄνετα προκύπτει πὼς ἡ οὐσία τῆς ἀνθρώπινης ὑπαρξης συνίσταται στὴν ἐλεύθερη δημιουργικότητα, μὲ βάση τὴν ὁποία «εἰσάγεται ἕνα νέο στοιχεῖο», κάτι πού δὲν ὑπῆρχε πρὶν.

Ἡ ἀνθρώπινη δημιουργικὴ πράξη ἀπαλλάσσεται ἔτσι ἀπ' τοὺς ἱστορικούς ντετερμινισμούς καὶ ἀπ' τὰ μεγάλα σχήματα τὰ ὁποῖα προκαθορίζουσι τὸ ἀνθρώπινο πεπρωμένο. Ἔτσι, τὸ ἐσχατο εἶναι παρούσα πράξη. Βέβαια, ἡ ἱστορία εἶναι τὸ «Βασιλεῖο τοῦ Καίσαρα», ὁ ἐγκλεισμός στὰ σχήματα καὶ στίς νομοτέλειες, κάτι τὸ ὁποῖο ἐκκοσμικεῖ καὶ τὸ θρησκευτικὸ πνεῦμα, ἀφαιρώντας του κάθε προφητικὴ ἔξαρση καὶ μυστικὴ ζωντάνια. Ἐδῶ ἀκριβῶς ὁ λόγος τοῦ Μπερντιέφ εἶναι ἐπαναστατικός. «Ἡ δημιουργικὴ πράξη, τόσο ἀρκετικά ὅσο καὶ καταληκτά, εἶναι ἐσχατολογικὴ, εἶναι μιὰ ἀνωστικὴ πτήση πρὸς ἕνα διαφορετικὸ κόσμο. Ἄλλὰ στὸ μεταξύ παράγει ἔργα πού ἀξιώνουν μακρὰ καὶ συνεχῆ ὑπαρξη σ' αὐτὸν τὸν κόσμο» (σελ. 303). Ἡ τελευταία ἔκφραση συγκρατεῖ τὸν Μπερντιέφ ἀπ' τὸν φιλοσοφικὸ ἀναρχισμό, γιατί ἀποδέχεται μιὰ θετικὴ ἀξιολόγηση τῆς ἱστορικῆς δράσης τοῦ ὑποκειμένου.

Ὅστόσο, ἡ μελέτη τῆς ἱστορίας καὶ τῶν πάντα κλειστῶν προοπτικῶν της εἶναι ἀπογοητευτικὴ. Θεωρώντας τοὺς πολιτισμούς καὶ τὶς αὐτοκρατορίες, ἐμβαθύνοντας στὴ φορά καὶ

στό πνεῦμα τῆς ὠφελμιστικῆς ἠθικῆς, διακατεχόμεστε ἀπό ἀπογοήτευση. Γι αὐτό τό λόγο τό φιλοσοφικό πνεῦμα προσανατολίζεται πρὸς τὴν ἀπόλυτη ἀποκάλυψη τοῦ πνεύματος, πρὸς τὴν ἔλευση τῆς φαινῆς ἡμέρας, ἡ ὁποία θά καταξιώνει τὰ ριζώματα τῆς ὑπαρξῆς, τῆς ἐλευθερίας καὶ τῆς δημιουργικῆς πράξης. Ἐσχατο ἐπομένως εἶναι ἡ παρουσία τοῦ ὑπερβατικοῦ στὴν ἐγκοσμιοτήτα, ὅτι καταξιώνει τὴν ἀτομικὴ καὶ τὴ συλλογικὴ δράση, χωρὶς ὠστόσο νὰ ἐξαντλεῖται στὴν καθαρὴ ἱστορικὴ προοπτικὴ. «Τό νόημα κεῖται πέρα ἀπὸ τὰ ὄρια τῆς ἱστορίας, πέρα ἀπὸ τὰ ὄρια τῆς ἀτομικῆς καὶ τῆς παγκόσμιας ἱστορίας. Δέν τῆς εἶναι ἐμμενές [ἐγγενές] στοιχεῖο σέ σχέση μέ τὴν ἱστορία, εἶναι ὑπερβατικό» (σελ. 367).

Ἔσως ἐπιφυλάξεις κι ἂν ὑπάρχουν σχετικὰ μέ τὴ μέθοδο ἢ καὶ τὶς ἀρχές τοῦ συγγραφέα, εἶναι ἀναμφισβήτητο πὼς ὁ Μπερντιάεφ ἀνήκει στοὺς δυναμικοὺς καὶ δημιουργικοὺς στοχαστές τοῦ αἰῶνα μας. Ἡ μελέτη τῶν ἔργων του προβληματίζει καὶ ἀνανεώνει κάθε μελετητὴ τῆς φιλοσοφίας.

Ἡ μετάφραση τοῦ Χρήστου Μαλεβίτση εἶναι ἐξοχη, τό δέ εἰσαγωγικό του σημεῖωμα (Περὶ τοῦ ἐσχάτου, σελ. 7-29) φωτίζει πολλές πτυχές τοῦ στοχασμοῦ τοῦ συγγραφέα, διευρύνοντάς τις ταυτόχρονα μέ προσωπικό σφρίγος. Παραθέτω ἕνα ἐνδεικτικό ἀπόσπασμα: «Ἄν ἡ ἐσχατολογικὴ προοπτικὴ εἶναι «ὕποκειμενικὴ», τό συστατικό της στοιχεῖο εἶναι τέλεια «ἀντικειμενικό» καὶ ἀστασίαστο δεδομένο τοῦ κόσμου. Ὡστε τό ζήτημα δέν τίθεται ὡς ἐγκυρότητα ἢ ὄχι τῆς ἐσχατολογικῆς προοπτικῆς, ἀλλὰ ὡς ἰκανότητα τῆς κάθε ὑπάρξεως νὰ ἀντιληφθεῖ τὴν ἐσχατὴ σημαντικότητά της» (σελ. 29).

ΔΡ ΝΙΚΟΣ ΜΑΚΡΗΣ
ΛΕΟΝΤΕΙΟ ΛΥΚΕΙΟ

Λάμπρου Ντόκα, *Ἡ γνώση καὶ ἡ ἀλήθεια*, Ἀθήνα 1984. Ἐκδόσεις Π. Τζουνάκου «ὁ ΕΡΜΗΣ», 172 σελίδες.

Οἱ σύγχρονοι φιλοσοφικοὶ καιροὶ δέν εἶναι ἰδιαίτερα γόνιμοι. Ὁχι βέβαια ἀπὸ τὴν ἀποψὶ τῆς ποσότητας. Αὐτὴ σημειώνει θρίαμβο εἰς βάρος τῆς ποιότητας. Τοῦτο πάλι σημαίνει ὅτι ἡ σοβαρή, συστηματικὴ κριτικὴ διανόησι ἔχει φυράνει.

Ἔστωσο ἔρχονται κάπου-κάπου στὴ δημοσιότητα φιλοσοφικά ἔργα μέ ἀκονισμένη μεθοδολογικὴ συνειδηση, ἐπαρκὴ ἐπιστημονικὴ θεμελίωση καὶ δυσεῦρετη στοχαστικὴ πληρότητα. «Ἡ γνώση καὶ ἡ ἀλήθεια» συγκαταριθμεῖται ἀνάμεσα σ' αὐτά. Πρόκειται γιὰ ἕνα λαμπρό δοκίμιο, γραμμένο ἀπὸ τὸν καθηγητὴ τῶν Μαθηματικῶν στό Πανεπιστήμιο τῶν Πατρῶν Λ. Ντόκα. Στό δοκίμιο τοῦτο γίνεται ἐπιστημονικὴ προσπάθεια νὰ καθορισθῇ ἡ ἔννοια τῆς γνώσεως καὶ ἰδίως νὰ μελετηθοῦν τὰ στοιχεῖα ποὺ συνθέτουν τό κύρος της.

Ὁ συγγραφέας ὡς σύγχρονος μαθηματικός παρουσιάζει ἀπομυθοποιημένη τὴν μαθηματικὴ γνῶσι καὶ τὴν τοποθετεῖ στὴν πραγματικὴ της διάστασι. Περιγράφει μέ λογικὴ ἀυστηρότητα τὶς δυνατότητες τοῦ μαθηματικοῦ ὄργάνου, τό ὅποιο θεωρεῖ ὡς τὴν τελειότερη ἔκφρασι τῆς παραγωγικῆς σκέψεως. Τὰ μαθηματικά προσφέρουν λογικά σχήματα σέ κατηγορίες φαινομένων χωρὶς νὰ ἀποτελοῦν ἀπόλυτες ἀλήθειες, ποὺ μποροῦν νὰ δώσουν τὴ λύση φιλοσοφικῶν προβλημάτων. Ἐπισημαίνει ἀκόμη τὶς ἀδυναμίες τῆς μαθηματικῆς θεμελίωσης καὶ ἀναλῦει τὴν ἀξιοματικὴ μέθοδο τοῦ Εὐκλείδη καὶ τῶν νεωτέρων μαθηματικῶν, τὴν ὁποία νομίζει ὡς τὴν ἀρχὴ τῆς παραγωγικῆς σκέψεως.

Στηρίζομενος ὁ Λ. Ντόκας στὶς βασικὲς θεωρίες τῆς φυσικομαθηματικῆς ἐπιστήμης ποὺ ἐπικράτησαν κατὰ τὴν διαδρομὴ τῆς ἱστορικῆς της ἐξελίξεως (Ἀριστοτέλης, Γαλιλαῖος, Νεύτωνας, Ἀϊνστάϊν) δέχεται τὴν γνῶσι ὡς κατάκτησι τῆς νοήσεως μέσα ἀπὸ μιά σειρά διαδοχικῶν προσεγγίσεων σέ μιά ὑπερβατικὴ ὑπαρξί.

Ἡ ἀξιοματικὴ παραδοχὴ τοῦ ἀντικειμενικοῦ κόσμου δέν ἐξασφαλίζει τό κύρος τῆς ἀμεσης ἐμπειρίας, ἀλλὰ μόνο ἡ ἐπιστημονικὴ ἔρευνα εἶναι ἡ καθαρότερη πηγὴ γνώσεως. Τὰ